

Dona, educació i ciència

Quintí Casals

*Ab son garbo ens atrapa la Lleydatana
y escampa á dolls la sal, de tan graciosa;
son llabi es clavell viu, sa cara es rosa,
y son mirar talment es de sultana.
Ella ayma á sa Patria, ella es qui atia
als catalans pares y fills, a l'hora
á defensar sas llibertats d'un dia.
Ella es de pit molt fort, ella es valenta,
y diu; «só catalana y... ¡via fora!...
Catalunya, vull veure't amatenta».*

SANTIAGO BELETA a *Lleyda Catalana*, número 17, 27 de maig de 1899, p. 66.

3 ces per a la dona del segle XIX: cosir, criar i callar

L'educació és un reflex de la societat. La voluntat governamental de cada lloc concret ha pretès implantar en cada moment determinat el model sociocultural que ha cregut convenient a través de l'educació. A pesar que la pedagogia contemporània ha assolit una gradual autonomia amb el pas dels temps, si volem entendre l'educació d'un país o regió l'hem de relacionar amb la seva història.

En aquest cas, les concrecions educatives ens informen que l'Europa occidental (França, la Gran Bretanya, Alemanya, Holanda i Escandinàvia) havia resolt la qüestió de l'alfabetització de la seva població, gairebé al 100 %, en la segona meitat del segle XIX; mentre que Espanya encara mantenia un global de població il·letrada que vorejava el 60 % el 1900: un 71,4 % de dones per un 55,7 % d'homes. En general, era evident un major retard espanyol en relació al món occidental més avançat, sobretot en l'educació femenina.

Els observadors estrangers testimonien l'analfabetisme femení en la primera dècada del XX. Paul Laval, mestre de Sénailac (França) va recórrer Espanya i s'allotjà a la casa de Frederic Godàs, director del Liceu Escolar, quan arribà a Lleida. L'instructor francès va escriure un article per al *Boletín del Liceo Escolar*, el setembre de 1912 (número 48), titulat: «L'instruction de les femmes», en què denunciava que «une des choses qui m'a frappé le plus en parcourant les tortueuses cités d'Espagne, c'est le grand nombre de femmes oisives que l'on rencontre (...) Je m'informe. On me répond que la plupart de ces femmes du peuple sont illétrés». Laval se'n feia creus i sentenciava l'article afirmant que «l'Espagne, á mon humble avis, ne devrait pas se contenter de posséder les plus belles femmes de l'Europe. Elle devrait aussi avoir á coeur de les instruire. Son avenir en depend».

Què havia passat perquè en una data tan avançada la dona espanyola i la seva educació es trobés en aquella situació de deixadesa i marginació? Doncs que l'Estat havia tardat 100 anys a formular una proposta educativa amb una certa igualtat de condicions de gènere per a la seva població. L'inici d'aquest llarg procés de debat cal situar-lo en la primera meitat del vuit-cents, un període que va veure la caiguda de l'Antic Règim feudal i la construcció d'un estat liberal, emparat per una Monarquia i una llei fonamental elaborada per un Parlament de representants escollits per votació censatària. En aquell moment, tots els àmbits subjectes de política entraren en quarantena i començà la seva revisió per redactar la Constitució de 1812. Des d'aquesta data, fins que, amb les reserves que s'imposen en aquests casos, s'aprovà la llei del 8 de març de 1910 en què el Govern donava el vistiplau perquè les dones poguessin matricular-se i assistir lliurement a les classes dels instituts de batxillerat i la universitat, no podem considerar normalitzada la situació educativa del país.

En aquest sentit, els polítics reunits a les Corts de Cadis (1810-1814)

van voler generalitzar l'ensenyament a Espanya..., però només el masculí, per la qual cosa deixaren de banda la instrucció femenina. En aquesta decisió influí, sens dubte, la visió social que tenien de la dona, la qual continuava ancorada en els estereotips tradicionals d'ànima de la llar imbuïts per l'Església catòlica. L'objectiu de la dona se circumscrivia al marc establert de bona filla, mare i esposa.

Amb aquest enquadrament, el liberalisme gadità revisà aquest discurs tradicional, però no assumí, ni de bon tros, la igualtat entre els dos sexes. Només modelà la funció de la dona en el si familiar, de tal manera que incidia en la necessitat que rebés alguns coneixements bàsics per donar una millor instrucció als seus fills.

La primera reforma educativa liberal, elaborada per la Comissió d'Instrucció Pública dirigida pel poeta Manuel José Quintana a les Corts de Cadis, pensava que la dona: «forma una parte preciosa de la sociedad; que puede contribuir en gran manera a la mejora de las costumbres, y que apoderada casi exclusivamente de la educación del hombre en su niñez, tiene un gran influjo en la formación de sus primeros hábitos». Per tant, proposava que l'educació que «debe darse a las mujeres ha de ser doméstica y privada en cuanto sea posible, pues que así lo exige el destino que tiene este sexo en la sociedad, la cual se interesa principalmente en que haya buenas madres de familia».

A partir d'aquesta primera reflexió tan superficial, i salvant alguna honrosa excepció que detallarem més endavant, el liberalisme fou incapaç de superar les seves pròpies limitacions psicològiques i socials. Així, més endavant, quan es concretà el canvi de sistema polític i es consolidà definitivament el liberalisme en el Govern, a partir de 1833, la primera llei d'educació primària (1838) no s'obligava a crear escoles femenines; només, en el seu títol vuitè, aconsellava que es constituïssin allí on els recursos econòmics ho permetessin. Més endavant, el pla Pidal de 1845, el primer que tenia un abast ambiciós i regulava els

tres graus acadèmics: primària, secundària i universitat, continuava discriminant la dona i només insistia a generalitzar l'educació masculina. «No hay duda que la hermosa mitad del género humano salió muy gananciosa con la nueva ley!», exclamava irònicament el liberal progressista lleidatà Juan Miguel Sánchez de la Campa, professor de matemàtiques de l'Institut de Lleida entre 1843 i 1855, quan es referia a aquells codis. Sánchez de la Campa, en un lúcid treball titulat *La instrucción pública y la sociedad. Consideraciones acerca de la influencia de la instrucción pública en España*, editat a Madrid el 1854 (p. 72), era l'únic pedagog lleidatà de mitjan XIX que s'adonava del «triste cuadro que presenta á nuestros ojos la inercia y el abandono en que yace la instrucción de la mujer», i denunciava «el escaso y subalterno lugar que ocupa en los escritos y disposiciones que tratan de la instrucción pública. Interin esta no ocupe el lugar que por derecho le corresponde en el reparto de la instrucción pública; mientras deba la poca que recibe á la caridad y no al deber; la sociedad progresará muy poco».

Antonio Gil de Zárate, liberal moderat i mentor del pla d'estudis de 1845, va reconèixer uns anys més tard en el seu llibre *De la instrucción pública en España*, (1855, V. I, p. 367-370), que havia «una gran necesidad de mejorar la educacion de las mugeres», però que, davant les necessitats del país, el Govern va creure convenient adreçar «los principales cuidados a la enseñanza de los hombres, como la parte más activa de la sociedad humana». Definitivament, durant bona part del segle XIX la dona es mantingué subordinada a l'home en tots els àmbits i no va poder aspirar a rebre una educació en igualtat de condicions. Les conseqüències d'aquest poc interès foren concloents: el 1846 les escoles públiques de primeres lletres femenines eren 1.679 per 9.957 de masculines; mentre que el 1849 hi havia 516.117 nens escolaritzats per 153.400 nenes.

La dona lleidatana del XIX i la seva (minsa) educació fins el 1885

Considerem que l'educació de la dona, tot i alguns significats avenços, no rebé un impuls definitiu a Lleida i la seva província fins que s'inaugurà l'Escola de Magisteri femenina el 1885 (CASALS, 2006). Fins aquell moment, les autoritats liberals manifestaren una actitud ambigua que, en realitat, retardà l'educació de la dona. A Lleida, el 29 de gener de 1860, els redactors del diari *El Alba Leridana*, número 39, que actuava com a portaveu de la intel·lectualitat de la ciutat, afirmaven que la dona era «un ser que no se conoce lo bastante á si mismo, ni es de todos debidamente estimado en lo que vale».

La mentalitat vuitcentista, sobretot masculina però també la femenina, no tolerava un tracte d'igualtat entre els dos sexes, ja que es considerava que l'equiparació de gènere podia atemptar contra l'equilibri social sustentat en la immemorial superioritat de l'home vers la dona. Segons Gil de Zárate, el baró tipus del XIX, «en las clases pobres busca una esposa libre para que atienda las faenas de la casa y al cuidado de los hijos, lo que no es posible si se dedican á otras tareas que absorben todo el dia y exigen particular esmero», cosa que, contràriament al que podem pensar avui en dia, dificultava la integració social de la dona educada. Però és que a finals de segle, segons l'escriptora feminista Concepción Saiz, no sembla que les coses haguessin canviat gaire, ja que en un article titulat «El feminismo en España», publicat a la revista *Escuela Moderna* el 1897, afirmava que «las mujeres, disfrutan de una vida amable de familia, se declaran partidarias del orden tradicional y miran como pobres ilusas a las que defienden los nuevos ideales».

En aquest sentit, a les planes de l'única revista cultural de Lleida el 1845: *El Pasatiempo* (núm. 11, 20 de juliol de 1845), un home avançat, Ramon Ferrer Garcés (Aitona, 1803 - Barcelona, 1872), mestre de medicina a la Universitat de Barcelona, alcalde progressista de Barcelona el 1841 i 1854, i germà de l'històric republicà lleidatà Miquel Ferrer,

Classe de costura a la Granadella en 1915. Arxiu Quintí Casals

en un article titulat «El hombre y la muger» afirmava que «el hombre constituye un ser privilegiado, cuyo atributo es la fuerza. A su dominio tiene que sugetarse la muger». Ferrer, encara que semblés el contrari, pretenia dignificar el paper de la dona dins el nou Estat liberal en revisió. Els seus arguments eren els típics de mitjan segle XIX: home i dona es presentaven com a ens físics i mentals diferents, amb una funció concreta per a cadascú en la societat. El maldecap dels intel·lectuals avançats era trobar la fórmula de conjuminar-los per assolir l'equilibri de la humanitat, «pues el carácter moral del hombre y de la muger ofrece signos diferenciales de tal importancia, que es imposible confundirlos; el hombre se cree de condicion superior», fins al punt que «cuando la muger está verdaderamente enamorada, los mismos desdenes, la ingratitude y hasta los malos tratos avivan mas aquella misma llama que debe consumirla, haciendo que busque con solícito y tierno afan aquel mismo objeto que causa su desgracia».

Per tant, si Ferrer, que era dels avançats, pensava així, qualsevol argument a favor de l'educació femenina passava per la transacció amb la part masculina i la seva visió masclista de la societat. Els redactors del periòdic lleidatà *El Alba Leridana*, al número 47 (17-02-1860), aconsellaven als seus lectors: «no tema el hombre la instruccion de la mujer, rey aquel de la creacion jamás abdicará en ella su cetro, y por otra parte la gloria aislada de la mujer sería para ella misma una gloria vestida de luto. Sér complementario del sér del hombre bástale á la mujer, y con eso llegará al colmo de su felicidad, reinar en el corazon del hombre con su aplicacion al trabajo, con su bondad, con su prudencia, y mas que todo con su sumision». I tot aquest preàmbul servia per afirmar que «la mujer que ha cultivado su entendimiento, es mucho mas á propósito para desempeñar las tareas domésticas que la ignorante».

Evidentment, si del que es tractava era de perpetuar el domini de l'home vers la dona, l'argument més visible on recolzar-se era en la seva força física, però encara hi havia alguns pseudointel·lectuals que anaven més lluny. Agustín Godomí, a *La Juventud Escolar* (núm. 10, 13 de febrer de 1869) escrivia: «Respecto de las facultades intelectuales, todos sabemos que el talento de la muger no profundiza tanto como el del hombre, aunque la naturaleza la haya dotado de una sensibilidad mas fina y de una imaginacion mas viva y ardiente. Sin embargo, á estas bellas cualidades reúne la muger el defecto de ser vengativa en extremo. La muger no perdona jamás al que pone una tilde á su honra ó se burla de los defectos de su rostro.»

Efectivament, no es podia trencar de la nit al dia el concepte general que tenia l'home de la dona, per això, en una data tan avançada com el 1875, quan l'educació primària femenina ja era un fet més o menys consumat, un lletraferit local, que responia al nom de P. Tereul, se sincerava rimant a les planes del *Cronicón Ilerdense* («La que mas me gusta», núm. 4, 01-03-1875, p. 31) per afirmar, amb un rodolí final

detestable:

*Me gusta la mujer que en la lectura
Algunas horas com provecho emplea,
Y me agrada también, aun siendo fea,
Si escribe ó se dedica a la pintura (...)
Pero me gusta mas, hay mas belleza
En la que guisa y plancha, cose y reza.*

En aquesta línia tan explícita, acabarem aquest apartat recuperant una altra *joia* del masclisme lleidatà de la Restauració Borbònica (1875-1898). A les planes de la discreta *Revista de Lérida*, i sota l'enunciat «Un Problema Importante», al juny de 1875 algú, amb les inicials E. I., es preguntava amb exclamacions: «¿Puede la educación de la mujer influir en la abolición de las corridas de toros!» Llavors, amb els tradicionals arguments cavernícoles sobre la malevolència que exercia la dona sobre l'home, que s'arrossegaven des dels temps en què l'Església decidí que per culpa d'Eva fou expulsat Adam del paradís terrenal, l'autor d'aquell article conclouïa que «la mujer más candida engaña al hombre más astuto, y le convierte en ciego instrumento de sus maquinaciones. No hay individuo del sexo fuerte que no se halle dispuesto a los mayores sacrificios, si en pago se le ofrece el cariño de una hermosa». I l'indocumentat que passava per setciències local conclouïa assegurant que «todo el mundo sabe que esto es verdad». Però el punt més kafquià de la seva dissertació era quan manifestava la seva confiança que la instrucció de la dona, canviant-li els gustos i influint en la innocència de l'home, aconseguís desterrar del sòl espanyol les curses de braus. Tanmateix, el ressentit E. I., que portava una notable empanada mental, aviat arribava a la conclusió que això era del tot impossible, ja que «su pasión por la lidia (de la dona), la infernal alegría que no oculta ante la perspectiva de una corrida y el vergonzoso orgullo que ostenta al verse requerida por los héroes de la fiesta, declaran una dolorosa negati-

va. Vedla, si no, en la plaza la extraordinaria serenidad que demuestra ante el espectáculo de la muerte ¡Observad con que ansiedad espera el momento de presenciar una escena de terror!». Bé, no cal insistir més en els arguments d'E. I. i els seus seguidors, sobretot si arribava a la demencial conclusió que «sobre todos los defectos de la mujer, resalta el de la vanidad, el prurito de ser admirada y el deseo de lucirse».

Les concrecions educatives a Lleida fins el 1885

Amb el concepte general exposat sobre la dona del XIX, sé que no descobreixo les sopes d'all si dic que l'educació que li reservava el liberalisme se circumscribia a la més elemental i adaptada a la tasca de mestressa de casa. La formació més elevada, la que permetia l'accés als llocs més importants i influents de la societat, la tingué totalment vedada fins ben entrat el segle XX. Només les dones que es dedicaren a la pedagogia, les mestres, així com algunes sonores excepcions en el camp de les ciències de la salut, que tractarem més endavant, pogueren assolir un cert grau d'independència laboral mercès a la seva educació.

A pesar que a Lleida i les principals ciutats provincials es bastiren algunes escoles de primària femenines, hem de tenir en compte que aquestes sempre foren un nombre inferior a les masculines. Als pobles on només hi havia un centre educatiu les nenes no anaven a escola, car no es considerava convenient que compartissin el mateix edifici amb els nens. Per tant, els alumnes de primeres lletres foren separats i formats amb una clara voluntat diferencial i sexista.

Domènec de Miguel, director de l'escola de Magisteri de Lleida, resumia la qüestió a la plana 27 del seu manual *El hombre y su educación*, publicat a Lleida el 1868, en el fet que «el primer cuidado de los niños corresponde a la familia, en especial de la madre, la cual en la educacion del hogar doméstico, deberá considerarse siempre como el

principal agente, pues es la providencia de que Dios se vale en la tierra para inspirar y dirigir la prole en todo lo que requiere su menesterosa vida, infundiéndole al propio tiempo las primeras y mas necesarias verdades, y á su vez el sentimiento de lo bueno y de lo bello, formando su primitivo carácter, que será la base fundamental de la felicidad, de la familia y de las sociedades». Segons de Miguel, la dona agafava el paper de primera formadora de ciutadans liberals, de tal manera que continuava tenint la funció bàsica de mestressa de casa, però amb una perspectiva educadora dels fills més ampla que li permetria participar en la construcció d'una nova societat més formada.

La *Luisita*, una cartilla o mena de catecisme domèstic emprada a les escoles femenines espanyoles fins ben entrat el segle XX, pretenia «hijas mías, formar vuestro corazón, enriqueciéndolo con los tesoros de la fe y la piedad, haceros muy sumisas y obedientes a la voluntad de Dios, de vuestros padres y maestras; generosas y abnegadas con vuestros iguales e inferiores, y alegres y dichosas con la alegría de la santidad y la dicha de las almas nobles y puras [...] Mi propósito más decidido está en hacer de vosotras, no delicadas flores de estufa, ni bonitas muñecas de salón, sinó mujeres que habéis de ser mañana, aptas para la vida, laboriosas, hábiles, entendidas, útiles, en una palabra, para la familia y la sociedad, fieles y exactas cumplidoras del destino para el cual la misericordia de Dios a la mujer creara.»

Els anys passaven i les perspectives socials femenines no canviaven gaire. De la mestressa de casa enze del feudalisme a l'experta cosidora liberal. No ens equivoquem: la idea de l'home tipus sobre el rol femení era la mateixa, la dona a casa per netejar, fer bones escudelles i criar els fills. Tanmateix, sobretot a les grans ciutats, l'ascens de les classes mitjanes i el desenvolupament de la paternalista societat burgesa del XIX féu variar l'objectiu pedagògic liberal. El polític, un home al cap i a la fi, tenia remordiments i va pensar que l'escola podria ser un bon

instrument per formar la dona segons convingués. I es posaren fil a l'agulla, crec que el refrany és molt apropiat, per fer realitat el seu objectiu, sense adonar-se que obrien la porta a la formació de la dona. Perquè, no ens equivoquem, tot i els consells catòlics que limitaven les lectures femenines a la mínima expressió, el simple fet d'aprendre a llegir obria la possibilitat d'autoformació per a les dones.

Josep Castel (1780-1854), director de l'Institut de Secundària de Lleida entre 1842 i 1854, ho tenia molt clar en la seva *Exposicion de las principales mejoras que conviene introducir en la 1ª y 2ª enseñanza dirigida al Exmo. Sr. Ministro de Gracia y Justicia*, elaborada i publicada a Lleida el 1853: «la instruccion primaria es tan necesaria á la muger como al hombre», però el prevere, professor de lògica i moral al centre, amb tota la bona intenció masclista del món considerava que «es bien sabido que si las madres son pacíficas, morigeradas é instruidas, sus hijos participan de los mismos sentimientos».

Per tant, a les escoles públiques de primeres lletres femenines s'ensenyava lectura, escriptura, algunes nocions de càlcul i, sobretot, la instrucció indispensable per dur a terme les tasques primordials de mestressa de casa. Així les coses, les mestres que regentaven les escoles femenines lleidatanes de 1844 manifestaven al *Butlletí Oficial de la Província de Lleida* (16-11-1844) la seva intenció de «formar un semillero de buenas hijas, esposas virtuosas y madres tiernas, con formacion religiosa y de las labores peculiares de la mujer».

A part d'aquestes deficientes escoles privades, a Lleida, a mitjan segle XIX, només hi havia dues escoles dedicades a l'educació de les nenes amb un cert caràcter públic, i les dues eren de fundació religiosa. El centre de les monges de la Caritat, amb una cinquantena d'internes, i el de l'Ensenyança, amb una trentena d'internes i cinc-cents alumnes externes. Ambdues ensenyaven a les noies les tasques domèstiques, però també a llegir, escriure i religió. Fins el 1868, l'escola de l'Ense-

nyança fou l'única *pública* de la capital, ja que les fundacions de les Dominiques i el Cor de Maria, el 1860 i 1862, respectivament, pel pare Francesc Coll i la germana Esperança González, van tenir una missió inicial religiosa.

El projecte educatiu de l'Ensenyança combinava la formació per a les tasques de la llar i la doctrina religiosa, ja que, com afirmava l'ajuntament al governador civil, «carece de libros profanos y solo se ejercitan las alumnas en la Lectura de algunos místicos». Tanmateix, els seus esforços no eren suficients per abastar la formació femenina que necessitava la ciutat, doncs el mateix convent reconeixia que no tenia prou mestres per garantir la instrucció de les alumnes externes. Per adaptar-se als nous temps, el 1865 fundà una nova modalitat d'assistència a l'escola en règim de mitjana pensió sota el nom genèric de *Cortesanias de María*, amb la missió que «salgan aprovechadas en las labores propias de su sexo, en la instruccion moral, que ha de servirles de poderosa égida en el decurso de su vida, y en la educacion que han de presentarse en la sociedad».

Paral·lelament també es crearen algunes escoles privades, algunes regentades per mestres sense títol, que només instruïen en costura i les tasques habituals de les mestresses de casa. L'educació que rebien les noies en aquelles cases particulars era com una formació professional bàsica per portar la casa i una família, la qual servia a les alumnes de salconduit per garantir un bon casori en un futur immediat.

No hem d'espantar-nos, la societat d'aquell moment tampoc esperava gran cosa més de la dona. *Alba Leridana* (número 42) sovint emfasitzava «los relevantes timbres que la hacen interesante en la sociedad de Hija, Esposa y Madre. A llenar cumplidamente tan importantes destinos es llamada la mujer con todos sus recursos y facultades». Aquells escrits d'*Alba* sobre l'educació femenina volien i dolien, de tal manera que sovint queien en contradiccions expositives elemen-

tals. Així, podia passar que un dia (05-02-1860) el redactor manifestés que la dona era «mitad del género humano, compañera natural del hombre, formada de su propia sustancia, con iguales merecimientos y distinciones,» i dotze dies després (17-02-1860), segurament després d'una estirada d'orelles, xoqués amb els seus propis prejudicis: «No se pretende una instrucción que lleve á la mujer á afectar sus sentimientos, ridiculizar sus maneras y desencajar su sér del lugar que en el mundo le deparó la Providencia Divina, nada de eso: la mujer que por sus lecturas desconcertadas y por el engreimiento que en ella fomenta una adulación engañosa, la que en una palabra solo se propone reemplazar al hombre sin atender á la peculiar grandeza y majestad de este, es á no dudarle un ente fastidioso ó repugnante».

El text, recordem-ho, encapçalava la primera plana d'«un periódico con intereses morales, intelectuales y materiales», el qual, repetim, actuava de portaveu del grup dirigent d'aquell moment a Lleida. El poc tacte de l'escrit no pretenia altra cosa, com ja hem manifestat, que revisar el paper que havia de jugar la dona en la societat liberal, perquè «siendo la instruccion pública el origen de la prosperidad social, es un deber contraido por toda criatura dotada de razon, desde el primer instante de abrir sus ojos á la luz del mundo, el de instruirse».

La llei Moyano del 9 de setembre de 1857 volia solucionar aquell dèficit, ja que contemplava la possibilitat de bastir escoles model d'ensenyament primari de nenes a les ciutats amb més de 500 veïns i de normals per a les mestres, però l'ajuntament de Lleida, tot i la petició feta per la Comissió Provincial d'Instrucció Pública, descartà ambdues possibilitats per manca de recursos el 1858 i 1859.

Per pal·liar la situació, la Societat Econòmica d'Amics del País donà suport el 1860 al projecte d'un dels seus socis, Dídac Joaquim Ballesster (1824-1865), que proposà la creació d'una acadèmia privada de mestres per preparar-les per a les oposicions. Això sí, totes les dones

que volguessin matricular-se havien de tenir 18 anys complerts i anar acompanyades del seu pare, marit o tutor en el moment de formalitzar la inscripció.

El 5 de juny de 1860, el president de l'Econòmica de Lleida, Carles Josep Melcior, inaugurava l'acadèmia per promoure «aquellas cualidades morales necesarias para comunicarlas á la niñez de su sexo, acordándose que de aquel plantel han de salir jóvenes obedientes y recatadas, esposas complacientes y dóciles, y madres de familia que han de influir en la educación de sus hijos». Les paraules de Melcior, és cert, continuaven sense aportar res de nou a l'educació femenina, i deixaven palès que la intel·lectualitat lleidatana acceptava educar la dona, però només si la formació la conduïa a millorar les seves aptituds naturals de filla, mare i esposa.

Darrere d'aquest discurs hi havia l'Església, tradicional consellera moral de la comunitat, que marcava els límits de l'educació femenina del XIX. El prevere Joan Feliu, mestre de religió de l'institut de secundària, proclamava sense embuts, en la inauguració del curs de 1850-1851, que «no es que pretenda como algunos de la mujer un médico, un abogado, ni un diputado á Cortes; su naturaleza y complexion señalan muy marcadamente su destino y sus atribuciones: la Providencia ha distribuido los papeles; cambiarlos sería trastornar el mundo moral».

No fou fins a l'acte inaugural del curs 1869-1870 que el metge Jaume Nadal Merolles (Lleida, 1804-1872), en qualitat de director de l'institut, ascendit després de la Revolució Progressista de 1868, mostrava una certa evolució del pensament lleidatà quan preguntava amb un doble sentit a les dones: «Y vosotras, ¿asistís indiferentes á este acto con la impasibilidad de meras espectadoras? ¿No habeis recobrado los derechos al aprecio y consideracion de la Sociedad que en los tiempos de barbarie se os habian usurpado? ¿No atravesais con paso firme el umbral de las ciencias, y salis orgullosas con títulos académicos que os

colocan á la altura del hombre?» El discurs de Nadal, tot just s'iniciava el Sexenni Revolucionari, semblava avançar cap a l'equiparació de gènere en el sector més progressista del liberalisme. Durant el sexenni revolucionari (1868-1874), a Espanya s'imposà a les aules més avançades el krausisme, un corrent de pensament que proposava, entre altres coses, la liberalització de la dona i la coeducació. Tanmateix, la restauració borbònica de 1875 tallà de soca-rel l'avenç, tot i que, si hem de ser sincers, a Lleida només arribaren petits reflexos d'aquelles idees tan avançades. Els ideals krausistes de gent com Francisco Giner de los Ríos i la seva Institución Libre de Enseñanza (1876), quedaren en un àmbit molt privat i lluny d'alguna concreció a Lleida.

En general, aquest desordenat esforç del liberalisme es va plasmar en una major alfabetització de la població. Així, es va notar un progrés en la població alfabetitzada de Lleida ciutat, que va passar del 26% el 1860 al 31,5% el 1877, uns índexs que durant tot el període es van situar entre dos o tres punts per sobre de la mitja nacional i altres tres per sota de la catalana. També era notable la diferència entre els percentatges de la capital i les zones rurals, ja que el 1887 només el 29% de la població provincial lleidatana estava alfabetitzada front el 40% de la capital, sobretot perquè als pobles més petits encara no tenien escola.

En aquest sentit, els progressos, com en el cas espanyol i català, foren més evidents en l'alfabetització femenina, ja que durant el mateix període (1860-1877) els homes alfabetitzats de Lleida ciutat passaren del 36 al 39,5% i les dones del 15,7 al 23,7%. Els percentatges d'analfabets segons el seu gènere s'eixamplaven en el total provincial el 1887, ja que els il·letrats provincials masculins eren un 59% en relació al 84% femení, dades que reafirmaven l'absolut retard en la formació de la dona fora dels nuclis urbans.⁴ En definitiva, l'alfabetització durant el

⁴ Per als índexs vegeu Instituto Nacional de Estadística, Censos de Población de 1860, 1877, 1887, 1900 i 1930.

XIX seguia ritmes diferents a la capital i la província que, però, quedava a la cua de les catalanes.

El llarg camí cap a la igualtat educativa (1885-1930)

El desenvolupament del Magisteri femení fou posterior al masculí. El Reial Decret de 30 de març de 1849 consolidava 32 escoles de Magisteri masculí per a Espanya, sense fer cap esment de les escoles femenines. Malgrat que el 1831 s'havia creat de forma autònoma l'escola de mestres de Pamplona, fins a la llei Moyano de 1857 no es contemplà oficialment la possibilitat de crear escoles normals femenines. La de Madrid, inaugurada el febrer de 1858, marcà la pauta pedagògica del Magisteri femení estatal. A Lleida, hem de dir que es creà molt ràpid l'Escola Normal masculina, el 1841; però la femenina no es fundà fins als darrers mesos de 1885. Tot i el retard, podem considerar la seva creació com el punt d'inflexió definitiu per a l'educació general de la dona.

La primera directora fou Josepa Agelet i Targa, la qual exercí poc temps el càrrec per motius de salut i fou substituïda, primer, per Josep Pleyan de Porta (Lleida, 1841-1891), mestre del nou centre, i, a partir del 23 de febrer de 1886, per Guadalupe Llanos i Armengol. Les primeres classes havien començat l'1 de febrer d'aquell any, i les alumnes matriculades el primer curs foren 114 d'oficials i 6 de lliures. L'any següent foren 140 les matriculades, les quals, amb el títol sota el braç, donaren en anys successius l'impuls definitiu a l'ensenyament primari femení. Els estudis constaven de dos cursos, en els quals s'instruïa les alumnes en religió, moral i història sagrada, cal·ligrafia, gramàtica, geografia, història d'Espanya, geometria i dibuix aplicats a les labors «por ser asignaturas aplicadas a su última parte». L'èxit inicial del centre va demostrar la seva necessitat i es va consolidar ben aviat com el referent pedagògic femení de la província (MIÑAMBRES, 1994).

El 21 de febrer de 1887 tornà a canviar la directora. Fou nomenada

per oposició Lilia Heras Velasco (Valladolid, 1859 - Lleida, 1927), dona de caràcter, rigorosa amb les lleis educatives, que va tenir algunes topades amb el claustre de professors i altres persones relacionades amb l'entorn del centre. Així, foren sonades les seves baralles amb el professor i conegut historiador lleidatà Josep Pleyan de Porta, que tenia una filla estudiant al centre i que, segons sembla, cercava un tracte de favor per a ella. Certament, aquesta és una etapa fosca de la vida de Pleyan, conegut a Lleida per la seva destacada contribució a la Renaixença lleidatana i la seva obra *Apuntes de Historia de Lérida* (1873), ja que alguns episodis del seu enfrontament amb Lilia Heras no fan honor a la seva consideració intel·lectual. Així, el 3 d'octubre de 1888 exclamà, com a secretari en una reunió del claustre, que «para estar sujeto de esta manera a una mujer, primero renuncio a mi puesto».

I si hem de ser sincers amb la història de la normal, la directora tenia un problema amb Pleyan, que, ocupat com estava en la dinamització cultural de la ciutat, faltava molt a classe i quan hi anava no romania el temps reglamentari. A la insubordinació de Pleyan s'afegí ben aviat la del sacerdot Josep Pujarjimon, que impartia religió i s'alià amb l'historiador en les seves faltes de respecte vers la directora. El punt culminant de l'enfrontament arribà quan Pleyan i la seva filla es presentaren al domicili de Lilia Heras, conegut com *Villa Lilia*, i l'apallissaren.

A més a més, el rector de la Universitat de Barcelona, últim responsable administratiu de l'Escola Superior de Mestres de Lleida, obrí un expedient disciplinari el 1891 a tot el personal del centre. La lectura d'aquell lamentable document descobreix que els professors rebien regals de les alumnes per millorar les notes, i la portera passava examens a canvi de diners o altres penyores. Cal dir que una de les implicades en aquest sòrdid assumpte era la filla de Pleyan de Porta. Finalment, van acomiadar dos professors, Viola Araujo, l'espòs de Lilia Heras, i Pujarjimon. Durant el procés morí Pleyan de Porta (el 20 d'agost de

1891), i la portera fou expulsada.

El curs 1891-1892, amb 92 alumnes matriculades, començà amb 5 mestres i el sacerdot corresponent per a les classes de religió. Certament, la creació d'un claustre de professores va tranquil·litzar els ànims del centre, tot i que el 5 de juliol de 1896 el diari *El Pallaresa* es feia ressò de la denúncia feta per alguns pares sobre un suposat tracte de favor vers algunes alumnes.

Tots aquests problemes retardaren una mica el progrés de l'ensenyament femení a Lleida, però en general la instal·lació de l'Escola Superior Normal femenina, que el 23 de setembre de 1898 es rebaixà a la categoria d'elemental, va incidir en gran mesura en l'alfabetització femenina de la província, que progressà del 23,7% el 1887 al 27% el 1900, tot i que continuava sent inferior a la masculina, que arribava al 50% en aquella data.

Amb tot, la degradació de l'escola superior de mestres a elemental comportà la reducció del professorat a dues docents i el sacerdot de religió. Fou una època difícil que no remuntà fins que el centre recuperà el grau superior el 18 de juliol de 1913. Aquesta decisió suposà l'ampliació de dos a quatre cursos i de 3 a 16 professors en molt poc temps. El 9 d'octubre d'aquell any es féu l'acte d'inauguració del renovat centre amb l'assistència de les principals autoritats provincials. L'escola continuava ubicada, com l'Institut Tècnic, en algunes de les dependències del convent del Roser. Lilia Heras pronuncià un discurs emotiu que recordava el seu pas per l'escola, i l'avantatge que suposava per a les alumnes de Ponent tenir aquell establiment a Lleida. Tanmateix, les seves paraules també descobrien els seus límits pedagògics, doncs al final, dirigint-se a les alumnes, conclouïa que el de mestra era «un título necesario para llevar con decoro y dignidad vuestras relaciones con el hombre, y para criar y educar a vuestros hijos». Segurament, aquesta escapçada concepció pedagògica, recordem que Lilia Heras Velasco

era la professora titular de labors i confecció, influí en un altre enfrontament sonat amb una altra professora que s'incorporà més endavant a l'escola: Josepa (Pepita) Uriz i Pi, amb la qual mantingué una dura pugna metodològica fins al dia que es jubilà. Uriz s'hi incorporà el maig de 1921 i el seu mètode renovador a l'aula, amb la participació de l'alumnat i la marginació dels continguts de religió, fou mal vist als ambients conservadors de l'escola i la ciutat.

Malgrat el distanciament de les dues professores, que acabà amb la separació d'un any sense sou del lloc de treball per a Uriz el 1925, també s'ha de dir que les alumnes de l'escola es mostraren sovint molt porugues amb qualsevol manifestació progressista dels docents. Així, sembla que durant aquell primer any d'Uriz s'escandalitzaren amb la seva proposta; i abans, el curs 1914-1915, la matrícula experimentà un descens perquè, sempre segons Lilia Heras, el monitor de gimnàstica era un home i no una dona.

La renovació pedagògica que proposava Uriz no s'entenia del tot a Lleida ni pels mateixos professionals que es dedicaven a l'ensenyament. La jubilació de Lilia Heras el 14 de febrer de 1927, després de 40 anys exercint la direcció de la Normal, suposà un canvi de cicle per al centre, que el 30 d'octubre de 1931 es fusionà amb l'Escola de Magisteri masculina durant la II República.

Els resultats educatius d'aquest període foren concloents. El liberalisme, a pesar de les seves limitacions, havia donat una empenta important a l'alfabetització en general, i la de la dona en particular. Va costar, els programes eren deficientes i sexistes, però el 1930 les taxes d'analfabetisme havien descendit en tots els conceptes. Així, en aquella data a Espanya el 42% de la població era analfabeta (un 37% d'homes per un 47,5 % de dones); a Catalunya els índexs s'havien reduït fins al 29,62%, un 25% d'homes i un 34% de dones; a la província de Lleida el global era d'un 34,5%, un 30% d'homes i un 40% de dones; i

a Lleida ciutat els nivells havien baixat a un 28%, un 25% dels homes i un 31,4% de les dones. Cada cop els marges de la instrucció primària entre homes i dones s'atansaven més; una altra cosa fou el contingut i, com veurem tot seguit, l'abast que tingué l'educació femenina en els cicles superiors. Tot i aquest esforç, Espanya encara era un país endarrerit. En termes d'educació cívica, els nivells d'analfabetisme el 1930 eren similars als d'Anglaterra a les dècades de 1850-1860, o als de França de 1870-1880.

Els reflexos de l'Escola Nova a Lleida

Catalunya fou un centre impulsor de l'Escola Nova. El 1901 naixia a Barcelona l'Escola Moderna, fundada per Francesc Ferrer i Guàrdia, amb un projecte pedagògic llibertari que apostava pel racionalisme i la coeducació. Seguint el seu influx, arreu de Catalunya es fundaren algunes escoles privades amb la voluntat de renovar el decadent panorama educatiu dominant, farcit de continguts religiosos i espanyols impartits en castellà. La mobilització fou ràpida i el 1906 s'havien fundat 34 centres que abraçaven el projecte renovador, que també apostava per la formació contínua d'adults en sessions nocturnes. L'Escola Nova rebé el suport de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925), que va fer seu el projecte educatiu que proposava i propicià l'atac sistemàtic d'una part del grup benestant i l'Església.

Lleida participà molt aviat del moviment, a través d'un dels principals pedagogs lleidatans de sempre, Frederic Godàs Legido (Lleida, 1879 - Senaillac, 1920), qui fundà el 1906 el Liceu Escolar de Lleida en companyia de la seva dona, també mestra, Victorina Vila Badia (Albessa, 1883 - Ciutat de Mèxic, 1962). Sembla que el Liceu de Lleida s'arreglaria en els supòsits pedagògics de Pau Vila, que el 1905 creà a Barcelona la *Fundació Horaciana d'Ensenyament*, la qual tancà el 1912 per anar a estudiar a Suïssa. Aquest tancament propicià la incorporació

del destacat professor Antoni Sabater i Mur al Liceu a primers de 1914. L'Horaciana mantenia la coeducació, però s'allunyava del racionalisme de Ferrer i defensava l'educació de les classes populars aprenent i delectant-se. Amb tot, Godàs també visità l'altra alternativa educativa del moment: el Col·legi Mont d'Or de Joan Palau (1905-1915), dedicat a l'educació de les classes benestants a Barcelona. Palau seguia el projecte educatiu del doctor Dacroly i, més endavant, de Maria Montessori i Froebel, els pedagogs més avantguardistes del moment. La proposta era lligar escola i vida, o ensenyar en activitat, i evitar així l'estatisme de l'escola tradicional.

El Liceu de Lleida oferia en dos edificis del carrer Cavallers tots els graus possibles de l'ensenyament a la ciutat; des de la primària fins a la secundària, passant pel magisteri, música, gimnàstica, comerç, francès, dibuix i una escola nocturna per als adults, en un projecte molt ambiciós que era una novetat a Lleida per a una iniciativa laica privada.

El programa educatiu estava basat en la igualtat, la llibertat, l'ajuda mútua i en saber compartir, pautes ja marcades d'antuvi per Ferrer i Guàrdia, afusellat el 1909 arran dels successos de la Setmana Tràgica de Barcelona. A l'agost de 1911, la dona de Godàs fundà amb el mateix esperit una escola femenina anomenada Escuela Minerva, al carrer Blondel de Lleida. Segons anunciava al *Boletín del Liceo Escolar*, número 35, la nova escola es proposava instruir les nenes en la vida i per a la vida. El mètode era una novetat a Lleida, ja que Victorina proposava una educació femenina sòlida perquè la dona pogués afrontar una vida autònoma. Al cap i a la fi, la seva era una filosofia que aplicà a la seva vida, doncs estudià música a Barcelona, era una magnífica professora, i només una lesió a la mà esquerra va impedir la seva projecció com a violoncel·lista.

L'èxit de les dues escoles va possibilitar que Godàs i Vila es plante-

gessin la construcció d'un centre conjunt. El nou edifici, de tres plantes, de gran presència i espectacularitat, si es té en compte que era una escola privada, s'inaugurà el febrer de 1913 amb sis graus per als nens i tres graus per a les nenes. L'escola apostava per la coeducació, el desenvolupament de la personalitat de l'alumne i la seva formació integral. Amb tot, els nens i les nenes tenien aules separades en la primària, i només compartien espai durant el batxillerat.

En les seves aules tenien cabuda les modernes doctrines del moment i s'escoltaven les opinions més avançades. En aquest sentit, el 1916 Victorina Vila anà a Barcelona, becada per la Mancomunitat Catalana, per assistir a un curset impartit per la prestigiosa pedagoga italiana Maria Montessori. Els nous coneixements els aplicà tot just arribà a Lleida amb els pàrvuls del Liceu perquè adquirissin de petits els principis de l'escola per a la vida de llibertat, activitat i individualitat.

L'ambient llibertari de l'escola possibilità la formació d'ambdós sexes gairebé en igualtat de condicions. A les seves aules estudià alguna alumna que travessà la difícil barrera del segon cicle per assolir una carrera universitària. Així, podem destacar Maria Lois López, de la qual farem una referència biogràfica més endavant, que es graduà en secundària el 1913 i assolí la llicenciatura de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona el 1915, i que fou una de les primeres professores universitàries espanyoles.

Fins a la sobtada mort de Godàs el 1920, als 41 anys d'edat, el Liceu Escolar va viure la seva època daurada i de màxima expansió. Entre els professors del seu claustre podem destacar el metge i polític republicà Humbert Torres (1879-1955), íntim amic de Godàs, i Antoni Sabater Mur, que provenia de l'Escola Horaciana de Barcelona el 1914 i abandonà el centre el 1925. Victorina Vila continuà gestionant l'escola femenina Minerva, però no el Liceu Escolar, que fou dirigit per Humbert Torres després de la mort de Godàs, ja que la legislació espanyola

prohibia a les dones la direcció d'una escola masculina.

Entre la mort de Godàs, l'abandó de Torres i Sabater, i els deutes econòmics que devia afrontar Victorina Vila, el centre engegà una decadència que quallà el 1928 en la cessió de les instal·lacions en lloguer a mossèn Joan Montaner, que dirigia el Col·legi Verdaguer. La majoria de mestres del Liceu marxaren per disparitats ideològiques amb el nou director, i es dividiren en dos projectes educatius: d'una banda Josep Sales, Josep Aznarès i Enric Arderiu fundaren el Colegio Ibérico a la rambla de Ferran; i d'altra banda Teresa Bureu, Antoni Torres i Josep Mulés crearen la Sala Montessori al carrer Major, un centre de referència, fruit de la llavor sembrada per Godàs, que aguantà els embats polítics fins el 1939. El Liceu no fou el mateix amb mossèn Montaner, que canvià els plans d'estudi de l'escola moderna per uns altres de més conservadors, fins que el terrible bombardeig del 2 de novembre de 1937 ensorrà l'edifici i algunes vides humanes per sempre.

Definitivament, podem considerar que l'època que va de 1900 a 1930 l'educació femenina va rebre un impuls important amb la creació d'escoles com la de Godàs, però sobretot amb l'inici d'un canvi de mentalitat que podem considerar general. Tot i les objeccions religioses i socials tradicionals, després de la llei de 1910, que possibilitava l'accés de la dona als nivells acadèmics més elevats, la seva formació integral ja no es veia com una quimera i començava a esdevenir una incipient realitat. Les tradicionals escoles femenines de Lleida, l'Ensenyança i l'Anunciata, també havien incorporat els ensenyaments de secundària als seus currículums durant la dècada de 1910 i preparaven les alumnes per a l'exercici del magisteri, a banda d'instruir en tota classe de labors domèstiques, dibuix, pintura, música i idiomes.

A més, els ens de difusió públics més progressistes, sobretot els propers al republicanisme, donaven suport a la instrucció femenina a la dècada dels 20. La revista *Lleida*, al número 3 de novembre de 1921 (p.

52-53), a través de R. Arqués, manifestava que «la dona moderna ha de tenir un concepte ben clar dels seus drets i els seus deures, trencant els antics motllos que la feien un etern infant, un graciós bibelot o bé un objecte de luxe i plaer supeditada, en absolut, a tots els gustos, capritxos i brutalitats de l'home». La clau d'aquesta situació era «la educació a que fins ara ha sigut sotmesa la dona. El resultat obtingut es que baix una capa d'ignocència, s'hi amaga constantment la mes supina ignorància. S'ha fet tot lo possible per a evitar que aprengui a ésser persona i no li queda altre recurs que la hipocresia o la nul·litat perfecta».

Gairebé al mateix temps que Arqués escrivia lúcidament sobre la situació de la dona, aparegueren escoles de formació professional com l'Escuela Balmes, que tenia la seu a la rambla de Ferran, i que el 1927, a través d'una publicació periòdica anomenada *Cultura*, preconitzava un nou ensenyament per a la dona des d'un punt de vista més obert que l'escoltat a Ponent fins llavors.

Els redactors de l'article titulat «La Instrucció femenina» assenyala-ven que «els temps han canviat, ha passat ja allò de què la noia quan llegia tenia de tenir un brodat preparat per tapar el llibre quan venia una visita. Actualment les joves, a més del matrimoni tenen molts camins oberts. El cas es posseir una cultura suficient per poder guanyar amb comoditat i defensar-se suficientment i honorable la vida per si arriba el cas de tenir de guanyar-se-la sola». El canvi mental era prou important, a la dècada dels 20 ja era habitual escoltar opinions sobre l'autonomia de la dona, fora dels lligams de l'àmbit familiar, i en defensa de la seva formació integral. L'educació passava a enriquir-la a ella com a persona i li oferia possibilitats de progrés personal: «la instrucció de la dona ha de deixar d'ésser d'adorno, pera ésser-ho d'utilitat pràctica. Un cop en possessió de la instrucció primària suficient, ha d'aprendre quelcom que pugui ésser útil».

I és en aquest moment que constatem el canvi de mentalitat a Lleida

i es comença a considerar i acceptar que algunes professions poden ser adients per a les dones, tals com el comerç, els idiomes, la taquigrafia i la comptabilitat, que al cap i a la fi eren els ensenyaments que oferien aquestes acadèmies davant la nova demanda que es generava. Tanmateix, no hem d'oblidar que l'obertura mental d'una part de la societat ponentina provocava la reacció del tradicionalisme. El 1928, a la *Revista Cultura i Acció: revista noticioso-educativa, órgano de la A.E.M.* (número 28); es recollen les paraules del bisbe de Lleida, Manuel Irurita, en un acte públic, en el qual afirmava «por la sublimidad de principios y lo profundo y sólido de sus dogmas, es naturalmente la religion del intelectual y del fuerte, y por lo tanto, desde este punto de vista, más propia y adecuada del hombre que de la mujer». El missatge del prelat era clar: compte senyors, que la dona s'espavila massa!

En aquest sentit, sembla evident la definició d'un doble discurs a finals de la dècada dels 20 que no estava limitat a l'àmbit educatiu: el conservador emparat per l'església catòlica i el progressista dels republicans. El demolidor enfrontament civil es produiria a finals de la dècada següent.

Ensenyament superior i ciència a Lleida

A Europa, les dones, tot i el consens en la generalització de l'ensenyament primari, van tenir molts problemes per accedir a l'educació superior, la qual no es concretà fins a l'últim quart del XIX. La Gran Bretanya inaugurà un col·legi universitari per a dones el 1848, la Queen's College, agregat a la Universitat de Londres, per preparar les mestres; a Alemanya les universitats de Heidelberg i Friburg, a l'estat de Baden, començaren a admetre dones el 1901; a Noruega, el 1884, i a Finlàndia, el 1901. La matemàtica russa Sofia Vasílievna Kovaléskaya, contractada per una universitat sueca el 1881, fou la primera professora universitària europea, ja que al seu país no la deixaven exercir.

Altrament, a Espanya s'havien inaugurat les primeres escoles de Magisteri femenines de Pamplona el 1831 i Madrid el 1858, però fins el 1910 les dones necessitaven demanar un permís a l'autoritat acadèmica competent per matricular-se per al batxillerat i els ensenyaments universitaris.

Per tant, parlar de relació entre ciència i dona a Lleida, fins el 1910, gairebé equival a parlar de ciència-ficció. Només podem comentar el cas aïllat de Martina Castells, doctora en medicina el 1882, per la voluntat que manifestà, però de cap manera perquè el context educatiu local i nacional fos favorable a la seva formació.

D'entrada, podem dir que la legislació liberal no prohibia explícitament l'accés de la dona a l'ensenyament secundari. Segurament els polítics del XIX no contemplaven la possibilitat que la dona pogués manifestar interès per cursar estudis superiors. Per això, anys després, el govern liberal de Práxedes Mateo Sagasta es va sorprendre en as-sabentar-se que algunes noies havien estudiat medicina a Barcelona, i mostrà un rebuig inicial a permetre-les accedir a l'examen de doctor. No fou fins al 16 de març de 1882 que una contradictòria Reial Ordre emesa pel ministeri de Foment va permetre l'expedició dels títols de llicenciada i els exàmens per assolir el doctorat a les estudiants catalanes implicades, però al mateix temps la nova normativa obligava els rectors espanyols a suspendre l'accés de la dona a la universitat a partir de llavors. Així les coses, Maria Elena Maseras, Dolors Aleu i la lleidatana Martina Castells Ballespí (Lleida, 1852 - Reus, 1884), aconseguen cursar la secundària i es llicenciaven en medicina a l'abril de 1882. El 30 de setembre de 1882 és una data històrica per a la universitat espanyola, ja que la barcelonina Dolors Aleu es consagrava com la primera doctora estatal, 5 dies després ho feia Martina Castells i després Maseras. Tot i l'impuls inicial d'aquestes tres pioneres, l'accés de les dones als instituts i les aules universitàries es va veure frenat per

Gravat de Martina Castells aparegut a *Lo Garbell* quan morí (Fons Sol-Torres de la Universitat de Lleida)

les esmentades traves legals, que no feien una altra cosa que traslladar a la llei les limitacions mentals dels espanyols. Així, el diari *El Liberal*, el 12 d'octubre de 1882, saludava amb sorna la investidura de les primeres doctores: «felicitemos por adelantado a los enfermos que fien la curación de sus dolencias al nuevo doctor con faldas».

Potser per això, tant Aleu com Martina van elaborar sengles tesis doctorals relatives a l'educació de la dona, de forma que amb el seu treball volien reivindicar la integració social femenina a través de la seva formació. La tesi de Castells: *Educación física, moral e intelectual que debe darse a la mujer para que esta contribuya en grado máximo a la perfección y la dicha de la humanidad*, llegida a Madrid el 5 d'octubre de 1882, duia un títol que era tot un manifest d'intencions. El tema era conflictiu, tal com deia Martina, que ja preveia que «las conclusiones que establezca han de encontrar, hoy por hoy, ilustres adversarios. Sin embargo, amiga del progreso en todas sus manifestaciones, convencida de la parte activa que la mujer ha tomado, toma y tomará siempre en todas las cuestiones sociales, insisto en mi primitivo propósito». Tot i conèixer els avenços d'altres nacions, era moderada i realista en el seu objectiu: «en la Gran Bretaña y los EEUU es donde más ha progresado la educación de la mujer; sí, allí la joven goza de amplia libertad a la que en España ni aspiramos, ni fuera posible conseguir». Amb tot, manifestava el convenciment que «es conveniente el progreso de la educación de la mujer: hemos tenido ocasión de juzgar los inconvenientes de su ignorancia y las ventajas de su instrucción, para expresar que en los tiempos venideros, el hombre dictador de la ley será el primero en fomentar la educación de la mujer, sujetándola sí a justos, pero no mezquinos límites».

L'opinió de Martina era molt important perquè, òbviament, l'emetia una dona en un temps complicat perquè les dones adquirissin la més mínima formació elemental. L'home, tot i la súplica de les prime-

res doctores, continuà comportant-se com un mesquí i negà la lliure educació superior femenina fins el 1910.

Martina Castells, apadrinada per José Letamendi, s'especialitzà en pediatria, com Aleu, i es traslladà a Reus per treballar a l'Hospital Militar i a l'Institut Pere Mata. Tanmateix, Martina tingué un final tràgic poc temps després de començar a treballar, ja que el 21 de gener de 1884 moria víctima d'una nefritis durant el seu primer embaràs. La revista lleidatana *Lo Garbell* (27-01-1884, número 16) homenatjava la figura de la doctora, que havia estudiat a l'Institut de Lleida entre 1874 i 1877, i la Universitat de Barcelona (1877-1882), cosa que «per élla y pera'ls seus arrivá á ser motiu de noble orgull, fou pera molts motiu d'escándol y tema de murmuració. Lo vulgo no acertaba á figurarse una dona ab mals-de-cap d'home, ni comprenia que una front femenina pugues inclinar-se sobre textos de pesada sustancia; porque la dona, segons lo tipo vulgar ni ha de pensar mes que en coses de poch cervell, ni pot invadir los dominis que l'home s'ha reservat, no per lley natural, si no per lley de forsa».

I és que *Lo Garbell* era un dels pocs medis públics que s'adonava en data molt primerenca que «contra nostres empenyos y preocupacions, la dona avansa y proba ab fets lo perfecte dret que té á que l'hi siga reconeguda sa capacitat, en tot quant no estiga subjecte al servilisme inalterable del sexo. Y un dia ab varonils actes, un altre escrivint llibres que'ls homes voldrian firmar per sèus y ara, per fi conseguint hasta en nostra Espanya, que ha sigut lo mes ferm entrebanch pera certs atreviments, la consideració académica que'l doctorat representa, resulta que, moralment, han guanyat la batalla».

Tot i els encoratjadors arguments a favor de l'educació de la dona exposats per *Lo Garbell*, la desastrosa situació no es corregí, en part, fins que l'11 de juny de 1888 es publicà una Reial Ordre que donava permís a les dones per matricular-se en els estudis superiors d'una

forma privada, és a dir, teòricament no podien assistir a les classes i només s'examinaven als centres universitaris a finals de curs, tot i que també s'admetia la possibilitat que alguna de les interessades demanés permís a l'autoritat competent per assistir a les aules.

Aquest marge legal va permetre que a Lleida, per exemple, el curs 1890-1891, després d'haver-ho fet Martina Castells, que fou la primera, dues noies, Ramona Llano i Francesca Fontova, es matriculessin a l'institut de secundària, cosa que el director d'aquell moment, Josep Oriol Combelles, anunciava als presents en l'inici acadèmic del curs següent com un esdeveniment que no ocasionà «perturbacion grave de la disciplina académica» (COMBELLES, 1891). Fins a aquell moment, només constatem la presència regular a l'institut de 76 alumnes matriculades a unes classes nocturnes d'ensenyament domèstic el curs 1858-1859, una circumstància que es repetí algunes vegades fins el 1930. Així, el curs 1919-1920 s'inicià un curset nocturn per a obrers i dones, en què es matricularen 500 dones i 800 obrers, sufragat amb els diners de la Pia Almoina, de 6 a 9 de la nit, que es perllongaren fins el 1925. Aquest tipus de classes servien per alfabetitzar els obrers i ensenyar les feines de casa i nocions de lletres a les dones.

De tota manera, amb la llei del 88 les dones pogueren accedir regularment als instituts i la universitat, però els catedràtics afectats devien garantir l'ordre a classe i la integritat de les noies. El procediment que se seguia era el següent: l'alumna, que arribava acompanyada d'algun tutor, esperava al rebedor de la sala de professors el catedràtic per anar a classe; s'asseia en una cadira separada dels nois, al cantó del mestre, i un cop acabada la classe tornava amb el catedràtic a la sala perquè la passessin a buscar. Tot i que sembla que l'estricta normativa va caure en desús en algunes facultats, la primera doctora en Farmàcia d'Espanya (assolí el grau el 1920), que era la lleidatana Zoe Rosinach, explicava que a ella i la seva germana Pau, llicenciada en Odontologia

a Madrid el mateix any, solia acompanyar-les de la facultat a casa un catedràtic per evitar incidents.

Finalment, reiterem que el 8 de març de 1910 es regulà definitivament l'accés femení als estudis superiors. Malgrat que encara no era una situació acceptada ni generalitzada socialment, la presència de la dona a les aules universitàries es normalitzà. A partir de llavors, tot i que l'ensenyament superior era molt elitista a Espanya ja que només hi havia 35.000 estudiants el 1931, la dona s'anà integrant a aquests estudis progressivament i passà del 4,8% de l'estudiantat el 1923 al 8,3% el 1927.

Perquè ens adonem de la magnitud de la tragèdia, fins el 1910 només havien assolit el grau de llicenciades 36 dones, 16 de les quals es matricularen per al doctorat i només 8 el completaren. Per tant, hem de considerar com un triomf social l'accés de les dones al grau acadèmic més elevat en les distintes branques educatives en què es dividia l'ensenyament universitari. Així, a les esmentades tres doctores en medicina de 1882, s'hi sumaren, massa espaiades en el temps, Angela Carraffa com la primera doctora en filosofia i lletres el 1892; Catalina de Sena Vives, doctora en ciències el 1917; la lleidatana Zoe Rosinach, doctora en farmàcia el 1920, i Carmen Cuesta del Muro, doctora en dret el 1928. Una altra lleidatana, Maria Lois López, assolí per primer cop un premi extraordinari quan es llicencià en filosofia i lletres a Barcelona el 1915.

Aquests grans intervals temporals per superar cada esglaió acadèmic suposaven passes per assolir l'ensenyament i l'accés a la ciència en igualtat de condicions; però demostraven les dificultats, la incomprensió i l'esforç que devia emprar la dona per realitzar-se com a ésser humà.

Conclusió

L'ensenyament de la dona durant aquest llarg període que va de començaments del segle XIX fins el 1930 va passar per dues fases ben diferenciades. De 1810 a 1910 es desenvolupa una fase de debat en què el liberalisme discutí el paper de la dona a la societat i, per extensió, l'educació que havia de rebre per desenvolupar millor el seu rol social. Durant bona part del segle XIX els polítics, el clergat i els pedagogs espanyols van arribar al consens que la dona és un ésser aïllat en relació a l'home, un complement al seu servei, sense accés al món públic, que s'havia de mantenir en l'esfera privada de la família, en la qual havia de manifestar la seva potencialitat humana de filla, esposa i mare. La dona es consolidà com l'*Àngel tutelar de la Llar*, i l'educació primària, l'única que podia rebre, tindrà un contingut que emfasitzà les labors pròpies del seu sexe, que era com s'anunciaven als plans d'estudi de l'època, i no es contemplessin les formatives de les persones.

Aquest panorama començà a canviar a partir de la revolució de 1868 amb la introducció dels corrents europeus favorables a l'ensenyament lliure krausista, els quals començaven a parlar, molt tímidament, de la coeducació. Aquests nous aires s'aturaren aviat amb la Restauració borbònica (1875-1898). Des d'aquesta data i fins a començaments del segle XX, l'avenç més important que podem constatar per a l'educació de la dona, a pesar que els continguts continuaven sent els mateixos, fou l'extensió de la seva alfabetització. En definitiva, més quantitat, però encara molt poca qualitat.

Tanmateix, la lluita individual d'algunes dones, que desafiaren la societat i estudiaren fins a assolir els més alts graus acadèmics, tenint els plans d'estudis en contra, possibilità el canvi d'una llei acadèmica retrògrada que impedia el seu accés lliure a l'ensenyament superior. A partir de 1910 es normalitzà l'assistència femenina a la universitat sense que això provoqués un escàndol, cosa transcendental ja que fou

un primer pas per canviar la mentalitat social en relació a la dona. Els programes educatius de noves tendències pedagògiques com l'Escola Moderna apostaren per la coeducació, i es començà a parlar de la dona com un ésser que podia treballar pel seu compte i viure sense dependre d'un home. Moltes dones, cap a 1930, ja es mostraven disposades a assolir el repte de decidir sobre la seva pròpia vida i a viure-la d'una forma autònoma. La concreció d'aquest progrés: durant la II República.